

«ЭБЭЭ ҮӨРЭБЭ»: өбүгэ үгэһинэн сизэрдээх оёону иитии
(Маар орто оскуолатыгар иитии үлэ опытыттан)

Тимофеева З. В., Ньурба оройуонун Түмүк нэһилиэгин
Маар орто оскуолатын социальнай педагога

Билинни кэмнэ оёону хайдах иитэбит диэн үгүс дьон иннигэр боппуруос турар. Элбэх киһи бу боппуруоска мунчаарар, эппиэт көрдүүр. Ордук эдэр тороппуттэр муналлар-тэнэллэр курдук. Биһиги оёолорбутун үчүгэйдик иитэммит, үөрэтэммит, араас үчүгэй идэлэргэ үөрэнэн төрөөбүт дойдуларыгар туһалаах дьон буолалларыгар кыһаллыахтаахпыт.

Саха омук сүрдээх баай историялаах, үйэлэр тухары муспут үтүө үгэстээх, сизэрдээх-туомнаах. Кини сырдык ыраллаах, баай фантазиялаах норуот буоларын биһиги билэбит. Оёо бэйэтин төрөөбүт түөлбэтигэр дьонун эйгэтигэр улаатар. Биһиги ытык-мааны кырдыаҕастарбыт саха үгэһин, урукку олох историятын илдьэ сылдыар дьоммут буолаллар. Оёо төрдүн - ууһун, сизэрин - туомун, үгэстэрин билиэхтээх. Саха киһитэ омук быһыытынан сүппэт – симэлийбэт кэскиллээх буоларын ситиһээри, өбүгэлэрбит үтүө үгэстэрин, иитэр ньымаларын көлүөнэттэн көлүөнэбэ хаалларар баай опыттарын, алгыстаах тылларын, олоххо үөрэммит үөрүйэхтэрин оёолорго тиэрдээри социальнай педагог Тимофеева Зинаида Васильевна тэрийиитинэн, Түмүк нэһилиэгин «Алгыс» эбээлэр түмсүүлэрин салайааччыта Егорова Валентина Васильевна сүрүннэһининэн «Эбээ үөрэбэ» бырайыагы үлэлэтэбит. Бырайыак оёону киһилии киһи, сизэрдээх киһи гына иитэн таһаарарга туһуланар.

Сыала:

Саха норуотун үйэлэргэ илдьэ кэлбит үгэстэригэр олобуран, хас биирдии оёо тус уратытын учуоттаан киһи быһыытынан иитии-үөрэтии.

Соруктара:

1. Өбүгэлэрбит оёону иитэр ньымаларын билинни олоххо сыһыаран, уонна тирэбирэн үөрэтии.
2. Эбээ, эһээ мындыр өйүн, үгүс үөрүйэбин, сатабылын туһанан оёону сайыннарыы.

Билинни сайды тэтимнээхтик барар кэмигэр атын кэли омуктарга үтүрүллэн, саха төрүт үгэһэ умнууга хаалбатын инниттэн хас биирдии киһи бэйэтин омугун өрө тутуохтаах саха төрүт үгэстэрэ кэлэр көлүөнэбэ утумнаан хааларын ситиһээри 4 түһүмэхтээх үлэ барар:

1. Түмүк нэһилиэгин «Алгыс» эбээлэр түмсүүлэрин кытта ситим олохтоон, былаан оностуу.
2. Маар орто оскуолатыгар «Эбээ үөрэбэ» бырайыагы тэрийии.
3. «Эбээ үөрэбэ» бырайыак нөнгүө саха төрүт үгэстэрин оҕолорго ингэри.
4. Олоххо эрэллээхтик бэйэтин суолун булунар, сизэрдээх-майгылаах киһини иитии.

«Эбээ үөрэбэ» сүрүн төрүтүнэн үчүгэй киһини батыһыы, кини курдук буолууга баба санаа үөскээһинэ, ону ситиһэргэ дьулуһуу буолар. Бэйэ холобуругар олобуран үөрэтии ордук диринник инэр. Аба көлүөнэ иитиитэ, такайыыта кэнэбэски ыччакка норуот өлбөт-сүппэт культуратын, үөрэбин иитиитин билинни дьону ситимниир тыыннаах туоһута буолар. Эбээ, эһээ үөрэбэ ураты суолталаах, дирин өйдөбүллээх. Оҕону иитиигэ кырдыаҕас көлүөнэ муударай өйүн, сатабылын, үгэстэрин, кэс тылларын олоххо туһаныы үтүнү эрэ аҕалар. Хас биирдии оҕо норуот муудараныгар үөрэнэр, культуратын билэр, историятын өйдүүр, кимтэн-кииннээбин, хантан хааннаабын быһаарар, дьобура сайдар, сахалыы сизэргэ-туомна үһүйүллэр. Уруккуну сыа-сым курдук тутта сылдьан кэлэр көлүөнэбитин иитиэхтээхпит оччоҕо эрэ көлүөнэттэн көлүөнэбэ билиибит, сатабылбыт баран иһиэбэ. Бу бырайыакпыт нэһилиэкпит «Алгыс» эбээлэр түмсүүлэрэ сүрүннүүлэринэн «Эбээ үөрэбэ» диэн ааттаах, ол эрэн манна эһээлэр, ийэлэр, аҕалар бары кытталлар.

Норуот быһыытынан өлбөт-сүппэт дьылҕабыт, билинни кэнчээри ыччаппытын хайдах иитэрититтэн тутуруктаах. Оҕолорбут төрөөбүт буордарыттан силистэнэн-мутуктанан итилиннэхтэринэ, норуотун тылын баайын, үтүө үгэстэрин этигэр-хааныгар ингэриннэхтэринэ, амарах сүрэбин, мындыр өйүн, уран тарбабын утумнаатахтарына чаччы да үрдүк культуралаах, киэн көбүстээх, бөбө тирэхтээх, чөл туруктаах, мындыр өйдөөх, барыны бары

сатыр, бары өттүнэн киэн сайдылаах, кэлэр олобу түстүүр уһун-киэн санаалаах, сиздээх киһи буолан тахсыахтара.

Бырайыак чэрчитинэн оҕолор сахалыы сизгэ-туомна, иискэ, аска-үөлгэ, чөл буолууга уһуйуланнар манныкка иитиллэллэр:

-бэйэтин сааһыгар сөптөөх өйдөөх-санаалаах, сатабыллаах;

-өбүгэ үгэһин ытыгылыыр, норуотун культуратын үөрэтэ-билэ сатыыр баҕалаах;

-норуотунан, дойдутунан киэн туттар;

-бэйэтин ис кыабын арыһарга дьулуһар;

-бэйэтин этин-сиинин чэбдигирдэ үөрэнэр;

-дьонно-сэргэбэ үтүөтүк сыһаннаһар киһи буолуохтаах.

Үлэ көрүннэрэ:

1. Кылаас чаастара: өбүгэ үгэстэригэр олобуран үөрэтии – иитии былааннаах кылаас чаастарынан барара олус кедьүүстээх. Манна эбээ мындыр өйүн, норуот тылын баайын туһанан оҕону олоххо иитии, кини ис кыабын арыһы уонна ону туһанарга иитии буолар.

2. Дьарыктар: кылынан, сиэлинэн өрүү; өбүгэлэрбит сахалыы астарын билиһиннэрии, астааһын; сахалыы ис көрүннэрин билиһиннэрии, үөрэтии, тиктэрии; сахалыы сиэри-туому билиһиннэрии; сахалыы ырыаба-тойукка уһуйуу; бэйэни көрүнүү, баттабы көрүү-харайыы; айылҕалыын алтыһыы. Үлэ көрүннэринэн аттарыллан хас биирдии көрүн туһунан оҕолорго кэпсэниллэр, туспа анал дьарык ытыллар, төрүт сатабыллары инэри буолар. Дьарыктар түмүктэринэн быыстапка, үлэни көмүскээһин оноһуулар. Дьарык өбүгэ олобун кытта ситимнээх ис хоһоонноох. Оҕолор үлэлэринэн быыстапкаларга, араас күрэхтэргэ кытталлар, чугас дьонноругар бэлэхтииллэр. Оноһугу онорорго саха норуотун уус-уран айымньытын, сахалыы ооньуулары, үгэстэри, историяны, өбүгэ туттар тэрилин билиһиннэриллэр.

Үлэ хайысхалара:

1. «*Мин Дойдум*» – Ийэ дойдуга бэриниилээх буолууга, киһи быраабтарын, кенүлүн, эбээһинэстэрин убаастааһынна иитии.

2. «*Киһи киһиэхэ сыһаннаһылары эйгэтэ*» – өй-санаа, сизр-майгы өттүнэн дьибэ кэргэннэ, кэллэктиипкэ алтыһыларынан иитии.

3. «Бэйэ эйгэтин тэрини» – үөрэххэ, үлэбэ, олоххо тапталы, айар дьобуру иити.
4. «Мин тулалыыр эйгэм» – айылбаба, тулалыыр эйгэбэ тапталы инэри, сыаналыырга иити.
5. «Кэрэ эйгэтэ» - кэрэни кэрэхсииргэ, сыаналыырга иити.
6. «Чөл олох» – обо бэйэтин этин-сиинин чэбдигирдэргэ үөрэти.

Оболорго анардас сатабылы инэри, дьобурдарын сайыннары эрэ буолбатах. Бэйэтин омугун култууратын ытыктыыр, мань таһынан саха төрүт үгэстэрин билэр ыччаты иити буолар. Ытыллар үлэ хайысхаларынан оболор бэйэлэрэ талан бырайыактары суруйаннар ылбыт үөрүйэхтэрин чингэтэллэр.

Өбүгэлэрбит дирин силистээх-мутуктаах үгэстэрин кэлэр көлүөнэбэ «Эбээ үөрэбэ» нөнүө инэриини ситиһи, бу утуму салбааһын обо олобор сүрүн сыала буолар. Хас биирдии киһи төрдүн-ууһун, олобун-дьаһабын билиэхтээх. Эбээлэрбит, эһээлэрбит оонньообут оонньоуларын билии, сатаан оонньоохун обо тарбахтара сайдарыгар олус туһалаах. Өбүгэлэрбит ырыалара-тойуктара, үгэстэрэ, сиздэрэ-туомнара - бу барыта «Эбээ үөрэбэ» бырайыак үлэтин ис хоһоно.

«Эбээ үөрэбэ» бырайыагынан төрөппүттэр оскуола ытар бары үлэтигэр, араас таһымнаах тэрээһиннэргэ көхтөөх кыттыыны ылаллар. Инникитин уроок таһынаабы дьарыктар (ВУД) хайысхаларыгар киллэрэн биир ситимнээх үлэ өссө күүһүрүөхтээх. Манна эбээ эрэ буолбакка эһээ, ийэ, аба бары кыттыахтаахтар. Хас биирдии төрөппүт оскуоланы кытта киэнник хардарыта дьайсар буоллабына иитэр-үөрэтэр үлэ таһаарыылаах.

Обо саныыр санаатын, билбит-көрбүт үөрүйэбин сайыннаран, үлэбэ үөрүйэби инэринэн, өбүгэбит тылын, үгэһин, култууратын ылынарыгар, этигэр-хааныгар диринник инэринэригэр «Эбээ үөрэбэ» бырайыак олугу ууран сизр-майгы өттүнэн ийтиилээх, киһилии киһи буолан тахсарыгар эрэнэбит.